

Başkurt Türkçesinde *-sX* ve *-hAnA* Kiplik İşaretleyicileri

Habibe Yazıcı Ersoy*

Özet: Başkurt Türkçesi gramerlerinde *-sX* ve *-hAnA* işaretleyicileri *kişekse* (Rus. *çastitsa*) “parçacık” başlığı altında ele alınıp incelenmiştir. Bu iki kiplik parçacığı günümüz Türk lehçelerinin büyük bir kısmında kullanılmakla birlikte, Türkçenin tarihî dönemlerinde de benzer işlevlere paralel bir şekilde takip edilebilmektedir. Ancak *-sX* ve *-hAnA* kiplik parçacıkları Başkurt Türkçesinde, bugüne kadarki araştırmalarda, hem Türkçenin tarihî lehçelerinde hem modern lehçelerinde hem de Başkurt gramerlerinde bahsedilen işlevlerinden farklı çeşitli kiplik anlamlara işaret edebilmektedir. Bu makalede söz konusu iki kiplik parçacığının Başkurt Türkçesinde işaret ettiği kiplik anlamlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Başkurt Türkçesi, kiplik, kiplik parçacığı, emir- istek kipi

-sX and *-hAnA* Modality Markers in Bashkir Turkish

Abstract: In Bashkir grammars, the markers *-sX* and *-hAnA* are given and analyzed under the title of *kişekse* “particles” (Rus. *çastitsa*). These two modality particles are used in most of the modern Turkish dialects. They can also be traced with a similar function in the old periods of Turkish. However, the modality markers of *-sX* and *-hAnA* in Bashkir can mark modality functions which cannot be seen in both modern and old dialects. Also, these various different functions have not been explained in Bashkir grammars and other studies conducted up until now. The focus point of the present manuscript is the modality meanings which are marked by the above mentioned modality particles in Bashkir.

Key Words: Bashkir Turkish, modality, modality particle, imperative-request mood

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yhabibe@gazi.edu.tr

Giriş

Başkurt Türkçesi gramerlerinde genellikle $-sX$ ve $-hAnA$ kiplik işaretleyicileri *kişekse* (Rus. *çastitsa*) “parçacık” olarak ele alınıp incelenmiştir. Parçacıklar, ifadeye konuşurun duygu ve düşüncelerine yönelik çeşitli kiplik manalar katan, ifadeyi tamamlayan ve pekiştiren kiplik işaretleyicileridir. Parçacıklar sadece Başkurt Türkçesinde değil Türkçenin tarihî ve modern lehçelerinde oldukça fazla kullanılmıştır. Kiplik parçacığı için bugüne kadar yapılan araştırmalarda farklı terimler kullanılmıştır: *partikel* (Grönbech 1936), *ek-edat* (Üstüner 2003, Nalbant 2004), *enklitik* (Räsänen 1957, Lewis 1967, Ercilasun 2008, İpek 2009, Nalbant 2004, Özönder 2001, Erdal 2000), *enclitik suffix* (Dönük 2005), *clitik* (Kornfilt 1997, Kerslake-Göksel 2005, Erdal 1991), kuvvetlendirme edatı, pekiştirme edatı (Korkmaz 1995). Fonolojik olarak başka bir kelimeye bağımlı; kelimeyle ek arasında davranış gösteren sentaktik özelliğe sahip biçimbirim olarak tanımlanan ve vurgusuz olan klitikler kendisinden önceki unsura bağlanırsa *enklitik*; kendisinden sonraki unsura bağlanırsa *proklitik* ismini alırlar (Trask 1993:91, Crystal 1994:57, Kroeger 2005: 316, Redhouse 1990: 313).

Parçacıklar içerisine giren kiplik işaretleyicilerinin bazıları farklı çalışmalarda *pekiştirme enklitikleri* olarak ele alınmıştır (Çağatay 1978, Tulum 1993, Üstüner 2003, Kaşgarlı 2004, Nalbant 2004, Ercilasun 2008). Mevcut çalışmaları değerlendirip, pekiştirme enklitiklerinin on bir özelliği üzerinde duran Ercilasun, bir pekiştirme enklitiği teorisi ortaya koymuştur (2008: 43). Parçacıklar çoğunlukla bağlam içerisinde pekiştirme görevini üstlenmekle birlikte konuşurun ifadesinde rica, istek, pişmanlık, kızgınlık vb. gibi çeşitli bakımlardan kiplik anlamlara da işaret ederler. Ercilasun da pekiştirme enklitiklerinin aynı zamanda rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman gibi farklı anlam özellikleri kazanabileceğini ifade etmiştir (2008: 50). Ayrıca pekiştirme de konuşurun cümlesine karşı takındığı bir tavır olması açısından kiplik bir anlam içermektedir. Parçacıklar diğer gramer kategorileri ile ilişkisi olmayan bağımsız unsurlardır. Onların kullanımı tamamen konuşurun cümlesine yüklemek istediği kiplik anlamları göre şekil alır.

Makalenin konusunu teşkil eden $-sX$ ve $-hAnA$ kiplik parçacıkları da kendisinden önceki unsurlara bağlanan ve genel olarak konuşurun ifadesine çeşitli kiplik anlamlar yükleyen işaretleyicilerdir.

Bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bütün cümlenin muhtevasına ve anlamına bir çeşit mânâ farklılığı ve orijinalliği katan yardımcı kelimeler olarak tanımlanan (BTH 1993, Seyitbattalov 1997: 138) parçacıklar Başkurt Türkçesinde fonolojik açıdan kelimeye bağlı kalarak eklere; ancak anlamları açısından ise *modal sözlere* (kiplik kelimeler) benzerler. Başkurt gramercileri

parçacıkları farklı şekillerde sınıflandırmışlardır (Dimitriyev 1950: 130, İşbulatov 1972: 141, Yuldaşev 1981: 328, Kiyekbayev, Seyitbattalov 1997: 138-139, Zeynullin 2002: 329, BTH 1993: 510). Sınıflandırmalarda dikkati çeken unsur parçacıkların belirli bir bölümünün gramatik anlamlar ifade ederken, bir bölümünün ise eklendiği kelime ya da cümle içerisinde farklı kiplik anlamlara işaret etmesidir.

Poppe, parçacıkları kelimelerin başına ve sonuna gelmelerine göre iki gruba ayırır. Başa gelen parçacıklar için sıfat pekiştirmelerini verir: *qapqara, yapayanğız*. Sona gelen parçacıklar ise *-mX, -mXni, -DA/-žA/-IA, -DA/-žA/-IA baha, -sX, -hAnA, -GıNA/-KıNA, -DXr/-žXr/-IXr* şeklindedir. Görüldüğü üzere Poppe -sX, -hAnA kiplik parçacıklarını sona gelenler içerisinde değerlendirmiştir (1964: 59).

Dmitriyev'e göre parçacıklar ayrı bir kelime türü olmadıkları gibi semantik değil gramatik anlamlar üstlenirler ve ayrı bir ses düzenleri yoktur. Onun ele aldıkları içerisinde -sX, -hAnA'nın da bulunduğu parçacıklar şunlardır: *-mX, -DA/-žA/-IA, -DA/-žA/-IA baha, -sX, -GıNA/-KıNA, -UK, -DXr/-žXr/-IXr, -hAnA* (1950: 131-133).

Yuldaşev'in edat olarak kabul ettiği parçacıklar *mX, -GıNA/-KıNA, -UK, -DXr/-žXr/-IXr, -hAnA, -sX, -DA/-žA/-IA baha, eli, -DA/-žA/-IA* şeklindedir (1981: 328-330).

Kiyekbayev ve Seyitbattalov başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan Başkurt gramerinde parçacıklar, cümlenin anlamına ayrı ve özel bir anlam katan yardımcı kelime olarak tanımlanmış ve bağlaç olarak kabul edilmiştir. 1. Soru parçacıkları: *-mX, -mX ni, -mX iken (miken)* 2. Doğrulama-Tasdik parçacıkları: *-DA/-žA/-IA baha, -sX, iñ, bit, üte, tas, şır, şaw, salt, -DA/-žA/-IA* 3. Sınırlama parçacıkları: *-GıNA/-KıNA, -UK* 4. Şüphe-tereddüt parçacıkları: *-DXr/-žXr/-IXr* olarak parçacıkların dört grupta değerlendirildiği sınıflandırmada -sX doğrulama- tasdik parçacığı olarak yer almışken, -hAnA'nın yer almayışı dikkat çekicidir (1997: 139-141)

Zeynullin, parçacığı söz grubu ve cümlelere duygu, heyecan ve bir yandan da kiplik manalar katan yardımcı kelimeler olarak tanımladıktan sonra aşağıdaki çok geniş ve detaylı sınıflandırmayı yapar:

1. Gramatik anlam bildirenler

a. Soru parçacıkları: *-mX, -mX ni, -mX iken, -mX elle, -mX huñ, -mX iken ni.*

b. Sınırlama parçacıkları: *-GıNA/-KıNA, -UK, feket, tik, barı*

c. Kuvvetlendirme parçacıkları: *-üte, bik, iñ, tuma, şır, düm, calt*

d. Belirsizlik parçacıkları: *elle*

2. Kiplik anlam bildirenler

a. Doğrulama parçacıkları: *-DA/-ZA/-LA baha, , -DA/-ZA/-LA, bit, -sX, indî*

b. Varsayım parçacıkları: *-DXr/-ZXR/-LXR, felen, mazar, elî*

c. Emir, seslenme parçacıkları: *-sX, -hAnA* (2002: 329-335).

Bu sınıflandırmada *-sX, -hAnA*'nın aynı şekilde emir ve seslenme kiplik anlamlarına işaret eden parçacıklar olarak ele alındığı görülmektedir.

Konuşurun cümlesindeki oluş ya da kılışın gerçek olup olmama durumu karşısında takındığı tutumunu, görüşünü, bakış açısını, değerlendirmesini gösteren bir anlam bilimi kategorisi olan kiplik, dilde fiil çekimleri ve kipler, kiplik kelimeleri, edatlar, vurgu, söylem gibi değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Konuşurun cümlesinde farklı biçim ve anlamlar çerçevesinde tercih ettiği dildeki parçacıklar da kimi zaman kiplik anlamlara işaret etmektedir. Konuşur bazen ifade ettiği cümlesini doğrulamak, bazen çeşitli çıkarımlar yapmak bazen de emir, istek veya ricada bulunmak amacıyla kiplik parçacıklarını kullanır. Bu türden yapılar daha çok söyleme yönelik olduğu için, edebî metinler içerisinde de çoğunlukla diyaloglarda yer almaktadır. Başkurt Türkçesinde oldukça fazla sayıda parçacık bulunmaktadır. Yazı diline geçişi yirminci yüzyıl olduğu düşünüldüğünde Başkurt Türkçesi için bu durum şaşırtıcı değildir. Söylem dili ile edebî dil kimi zaman birbirinden ayrılır ayrıca edebî dil daha kuralcıdır ve tekrarlardan kaçınır.

Başkurt Türkçesinde kullanılan bu çok çeşitli parçacıklar içerisinde makalede *-sX* ve *-hAnA*'nın tercih edilme nedeni iki parçacığın birbirine yakın ve benzer kiplik anlamlara işaret ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer parçacıklara göre bu kiplik parçacıklarının bir farkı da kelimelere birleşik yazılıyor olmalarıdır. Makalede söz konusu iki parçacığın Başkurt Türkçesindeki kullanımı ve bu esnada ortaya çıkan kiplik anlamları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. *-sX Kiplik Parçacığı*

Başkurt Türkçesinde *-sX* kiplik parçacığı çekimli fiillerden, özellikle de emir kipi işaretleyicilerinden sonra gelerek onlara istek, rica, yalvarma, kızgınlık vb. gibi bazı kiplik anlamlar kazandırmaktadır. Birçok Türk lehçesinde de özellikle emir kipini oluşturan çekim işaretleyicilerinin arkasından kullanılan *-Gİl, -Kİn, -Gİr, -Kİr, A, I, -çİ/ -çU* parçacıkları pekiştirme, istek, davet, teklif, rica, nezaket, yalvarma, alkış, kargış, kızgınlık, gururlanma gibi kiplik anlamlara işaret etmektedir (Çağatay 1978: 173, Tenişev 1988: 337-347; KTLG 2006: 787; Özönder 2007: 1427-1438).

Başkurt Türkçesindeki *-sX* kiplik parçacığı; tarihî lehçelerde *-çİ/ -çU*

(Tenişev 1988: 337-347; Özönder 2007: 1427-1438) modern lehçelerden Yeni Uygur Türkçesinde emir kipinin bütün şahıslarına gelerek istek anlamı katmak üzere -çu (Ersoy 2007: 398), aynı şekilde Karakalpak Türkçesinde emir kipinde kuvvetlendirme işleviyle -şI (Uygur 2007: 590), Tatar Türkçesinde ikinci teklik ve çokluk şekillerinden sonra nezaket ifadesi için -çI (Öner 2007: 719), Kırım Türkçesinde birinci ve ikinci kişi emir kipi ekleri üzerine gelerek isteği kuvvetlendirmek için -çI (Yüksel 2007: 855), Kırgız Türkçesinde emir kipinde bütün kişi eklerinden sonra isteğin derecesini artırarak anlamı kuvvetlendiren -çI (Çengel 2005: 239), Nogay Türkçesinde emir ikinci teklik kişi eki üzerine -şI (KTLG 2006: 730), Kazak Türkçesinde bütün şahıslarda -şI (KTLG 2006: 740), Çuvaş Türkçesinde bütün şahıslardan sonra -ççİ (KTLG 2006: 755) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Erdal, parçacıkları kapsamlarına ve konumlarına göre sınıflandırmış ve burada sözünü ettiğimiz -sX kiplik parçacığını “istek parçacıkları” maddesinde değerlendirerek istek anlamına dikkat çekmiştir. Onun sınıflandırması:

1. Pekiştirici parçacıklar (*Emphatic particles*): *Ok, kAn, mAt, çI*.
2. Bağlayıcı veya karşıt fikir belirten parçacıklar (*Connective or adversative particles*): *yme, mA*.
3. Epistemik parçacıklar (*Epistemical particles*): *mU, gU, lA*.
4. İstek parçacıkları (*Volitive particles*): *çU, şU* (2004: 342-351) şeklindedir.

Türkçede çI/çU ek edatı üzerinde yaptığı incelemede bu ek edatın fiil çekimde emir (istek) kipinde kullanıldığını ifade eden Özönder, ek edatın bilinen emir veya emir-istek çekimi üzerine gelerek fiile, zorlama, istek anlamlarını katıp kuvvetlendirdiğini belirtir. Ayrıca bu ek edatın zamirler ve isimlerle kullanılışını da inceler (2007: 1427-1438). Divanu Lugat-it Türk'te çü maddesinde Kâşgarlı, bu parçacığın olumlu ve olumsuz emirlerin sonuna geldiğini ve kuvvetlendirme işlevi yaptığını belirtmiştir; ancak, burada ek edatın sadece hitaplarda kullanıldığı ifade edilir ve *kelçü* “hele gel, her halde gel”, *barma çu* “hele girme, her halde gitme” örnekleri verilir (Atalay 1985: 207).

Tenişev bu kiplik parçacığının ikinci teklik şahıs emir işaretleyicilerinden sonra geldiğini ifade ederek işlevini Türkiye Türkçesindeki -sana/-sene ile göstermiştir (1988: 340). Kiyekbayev ve Seyitbattalov tarafından hazırlanan Başkurt Türkçesi gramerinde -sX doğrulama- tasdik parçacıkları başlığı altında verilmiştir (1997: 139), Zeynullin ise -sX'dan emir kipi içerisinde bahsetmiş ve

yumuşak emir ifadelerinde kullanıldığını belirtmiştir (2002: 163). Yuldaşev de yine emir kipi bahsi içerisinde yer verdiği $-sX$ 'nin emir kipi işaretleyicilerinden sonra kullanılan bir kiplik parçacığı olduğunu ve bu durumda isteği ifade ettiğini kimi zaman pişmanlığa gönderimde bulunduğunu kimi zaman ise emri kuvvetlendirdiğini vurgulamıştır (1981: 284). Dimitriyev emir kipinin ikinci şahsına $-sX$ 'nin eklenebileceğini ve durumda da emir ifadesini biraz yumuşatacağını ifade etmiştir (1950: 177).

Görüldüğü üzere $-sX$ kiplik parçacığının işlevleri hem genel Türk dilini ele alan gramerlerde hem de Başkurt Türkçesi gramerlerinde fonksiyonları açısından çok detaylı verilememiştir. Onun istek ve pekiştirme fonksiyonlarına değinilmişse de Başkurt Türkçesinde işaret ettiği diğer kiplik anlamları incelenmeye açıktır. Taranan eserler doğrultusunda bu kiplik parçacığının Başkurt Türkçesindeki işlevleri şu şekilde sıralanabilir.

1.1. $-sX$ Kiplik Parçacığının İşlevleri

1.1.1. İstek, yalvarma

Semantik bağlamında yapılmış birçok çalışmada emir, istek, rica, izin, yalvarma, yakarış vb. türden kiplik anlamların birbiriyle bağına dikkat çekilmiş, bunlar arasındaki sıralı bağıntı ortaya konulmaya çalışılmıştır. J. Bybee, R. Perkins ve W. Pagliuca tarafından yayımlanan *The Evolution of Grammar* adlı eserde kiplik: *Agent-oriented modality* “Kılıcıya yönelen kiplik”; *Speaker-oriented modality* “Konuşucuya yönelen kiplik”; *Epistemic modality* “Bilgiye dayalı kiplik”; *Subordinating moods* “Bağımlı kip” olarak dört grupta sınıflandırılmış ve bunların birbirleriyle bağıntısı, oluşum yolları ile gelişim süreçleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu eserde örneğin bilgiye dayalı olasılığın (*epistemic possibility*) gelişim sürecinde öncelikle yeterlilik (*ability*) ardından temel olasılık (*root possibility*) ve hatta izinin (*permission*) bulunduğu ifade edilir (1994: 241).

Johanson istek (*volition*) kiplik anlam alanını üst bir alan olarak görür ve bunun gönüllülük kipi (*voluntative*), istek kipi (*optative*) ve varsayım işaretleyicileri (*hypothetic markers*) yoluyla ifade edildiğini belirtir. Bu üç gruptaki morfolojik işaretleyiciler ise istekleri, ricaları, yönergeleri, emirleri, cezaları, yalvarmaları, tembihleri, uyarıları, tavsiyeleri, teklifleri, önerileri, öğütleri, cesaretlendirme ve teşvikleri içerir. İsteğin içeriği gerçekleşebilir veya gerçekleşemez olabileceği gibi istek, gönüllülük, varsayım, gereklilik ve olasılık işaretleyicileri sadece konuşucu odaklı değildir. Gönüllülük ve istek konuşmacının kendi geleceği ile, varsayım kipi konuşmacının kendi hayal gücü

ile, gereklilik ve olasılık kipleri ise konuşmacının kendi değerlendirmeleriyle daha az bağımlı olabilir (2009: 489).

Aslan da emir, istek, rica ve yalvarma kiplik anlamlarını “isteme semantiği” adını verdiği bir üst anlam alanı çerçevesinde incelemiş ve bu kiplik alanlarının geleceğe yönelik olmalarına dikkat çekmiştir (2008: 15). Kroeger de istek, dilek ve teşvik (öğüt) kiplerinden bahsederek bunların bazı önemli açılardan benzer özellikler gösterdiğini belirtir. Söz konusu kipler konuşurun cümlesindeki ifadede doğruluk iddiası olmadığını, cümlede tanımlanan durumun gerçek dışı olduğunu göstermektedir ve bu nedenle de bu üç kip gerçek dışı kip olarak adlandırılmaktadır (Kroeger 2005: 165). Bu türden kip ve kiplikle ilgili çalışmalarda bir yandan kip hem de kipliğin sınırları çizilmeye çalışılırken, diğer yandan sınıflandırma çalışmaları da yapılmıştır (Palmer 1986, 2001; Lakoff 1972; Lyons 1977;; Coates 1983, 1990; Sweetser 1990; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994; Bybee & Fleischman 1995; Frawley 2005; Kroeger 2005).

Bu açıdan bakıldığında emir, istek, rica, izin, yalvarma, yakarış, dua ve beddua gibi kiplik anlamların birbiriyle bağımlı ve sıralı bir anlam çerçevesi oluşturduğu açıktır. Söz konusu kiplik anlamlar arasındaki içsel bağ, özellikle de bağlam içerisinde aynı morfolojik birimde kendini gösterdiğinde kimi zaman birbirinden ayırt edilebilmeyi de güçleştirmektedir. Bununla birlikte istek anlam alanının emir, rica, yalvarma, öğüt, tavsiye, uyarı gibi kiplik anlamların temelinde var olduğu açıktır. Öyle ki konuşur bütün bu diğer, belki de kendi içerisinde belirli anlam ayrıntılarına göre sıralanabilecek olan, kiplik alanların hepsinde, istekleri doğrultusunda ifadesini gerçekleştirir.

Bu bakımdan Başkurt Türkçesinde -sX kiplik parçacığının kimi zaman istek ifadesiyle kullanılışı dikkati çekmektedir. İstek anlam alanı konuşurun karşısındakinden gerçekleştirilmesini arzuladığı beklentilerini içine alır. Aşağıdaki 1 ve 2 numaralı örneklerde konuşurlardan biri hemen üstünü değiştirmek istediğini, diğeri ise çalılıkların arkasına gidip gelmek istediği yönündeki ifadesini Başkurt Türkçesinde birinci teklik şahıs emir işaretleyicisinin arkasından -sX kiplik parçacığını kullanmak suretiyle gerçekleştirmiştir.

(1) — *Hıw buyına tüşŭp eylenirbız. Saf hawa hulap kilmeyse, küñil başılmaş, axırñı. Min, Ural Gelpiviç, ũstŭ almaştırıp alayımsı tiş gine, bıl küyŭ kilışmeş.* (UYT 390) “– Su kenarında eyleniriz. Temiz hava solumayınca gönül rahatlamaz sonra. Ben, Ural Gelpeviç, çabucak üstümü değiştireyim, bu hava bitmez.”

(2) — *Anaw qıwaq artına barıp qına kileyımsı, bik qıstaldım, — tigen buldı.* (BÜY 170) “İşte çalılıkların arkasına gidip de geleyim, çok sıkıştım, dedi.”

-sX, *elí* kiplik parçacığı ile birlikte kullanıldığında “lütfen” anlamı ile istek anlamı biraz daha kuvvetlenir. Bu durumda bazen anlam yalvarmaya kadar gidebilir. Yalvarma da istek anlam alanındaki kiplik ifadelerden biridir. Bu ifade de elbette istek kaynaklıdır. Burada konuşucu bir olay ya da durumun gerçekleşmesini istemekte ancak bunun gerçekleşmesi yönündeki kuvvetli arzusunu karşısındakine yalvarışla dile getirmektedir. Bu durumda yalvarmanın istekten derece bakımından bir farkı bulunmaktadır. Aslan, yalvarmanın diğer kiplik anlamlar olan emir, istek, rica semantik birimlerinden başlıca farkının yoğun ve ısrarlı bir isteme değeri taşıması olmasından yola çıkarak isteme anlam alanının içerisinde yalvarmayı ayrı bir alan olarak değerlendirir (2008: 161). Başkurt Türkçesinde -sX ve *elí* kiplik parçacıklarının birlikte oluşturdukları anlam alanında, istek ve yalvarma bağlama göre ifadesini bulduğundan, bu iki kiplik anlam bir başlık altında değerlendirilmiştir. Aşağıda 5, 6, 7 numaralı metinlerde istek anlamı ön plana çıkarken, 8 ve 9. metinlerde anlam biraz daha istekten yalvarmaya dönmektedir.

(3) *Şunan ittij yünün vıjt ittirip kisip aldı. Harıgülaq tirtlep quyzi, bürölüp iyehine qarani. Gelfet bil işten elle sirqandı, elle yanwarzi yellep quyzi - Kitigizsi eli, yuq minen bulmagız, — tini.* (UYT 334) “Sonra köpeğin tüyünü hızla alıp kesti. Sarıkulak silkindi, dönüp sahibine baktı. Gelfet bu işten öğrendi, canavara acıdı – Gidin lütfen, yok olmayın dedi.”

(4) *Güllerie. Üs yıl üs hüž yuq!..Ferixa . Quysi eli, elle nemeler uylap, küñilñdi bulıqhıtma. İrik quyhañ, küñil yazğı yılğa kíkik, taşırğa ğına tıra. (Bileğinen tütüp.) Büttü, büttü, üzñdi qulğa al, kilin! Gürgür babay aldında unayhız bit!* (DHK 75) “Güllerie - Üç yılda üç kelime yok! Feriha – Bırak lütfen ya, böyle şeyleri düşünüp endişelenme. İstesen, gönül baharda akan nehir gibi taşar. (Elinden tutup) Bitti bitti kendine gel gelin! Gürgür dede önünde uygunsuz tabi!”

(5) *Yaray, heybet bulğan! Eyze, maşına küte... — Ul qulımdağı tüyünsegımdı alırğa itti. - iy, quysi eli!..* (UYT 91) “- Tamam, iyi olmuş! Haydi, araba bekliyor... - O elimdeki paketi almaya çalıştı. – Ey, lütfen bırak ya.”

(6) *Mağaş (İnyını tağı la qısaqlap ala hem übirge tütına). Bına şulay! Bına şulay! İnyı. Kıtı elı, Kaznagül apay kürıp qalır!..* (DHK 178) “Magaş (İnciyi tekrar kucaklayıp alıyor ve öpmeye başlıyor). İşte böyle! İşte böyle! İnci. Git lütfen ya, Kaznagül abla görür!”

1.1.2. Rica

Başkurt Türkçesinde –sX kiplik parçacığının emir kiplik alanına işaret eden emir kipi eklerinden sonra gelerek rica işlevi ile kullanımı son derece yaygındır. Bu haliyle parçacık, bağlam içerisinde Türkiye Türkçesine “lütfen” anlamıyla aktarılabilir. Yukarıda bahsedilen anlam zinciri çerçevesinde, zaman itibarıyla daima geleceğe gönderimde bulunan emir kipi işaretleyicilerinin istek, rica vb. kiplik anlamları ifade edişi normal olmalıdır.

Sonuç olarak Başkurt Türkçesinde emir kipi işaretleyicilerinin ardından kullanılan –sX kiplik parçacığı bağlamda konuşur ve muhatabı arasındaki emir ifadesini nezaket çerçevesinde yumuşatmakla rica kiplik anlamına yaklaştırır.

Aşağıdaki 3 numaralı örnekte oğluna seslenen yaşlı kadın evine dönebilmek, son günlerini memleketinde geçirebilmek için oğluna ricada bulunmaktadır. Bir sonraki örnekte ise soru ile birlikte rica anlamı daha da netleşmekte ve Tahav, Gülnara’dan piposu için ateş rica etmektedir. 7. örnekte ise kadın komşusundan kızının doğum günü için pasta kalıbı rica etmektedir.

(7) *İy, balam, miní le alıp qaytsı Başqurtüstanıma. Miñe le yeşerge küp qalmanı bit. Huñğı künderimdi geziz yırkeyimde ütkeyimsi... Tırğan yaqtarzan mexrüm itme miní, ulım...* (KR 23) “-Ey yavrum, beni de alıp dön lütfen Başkurdistan’ıma. Benim ömrüm çok kalmadı işte. Son günlerimi aziz yerlerde geçireyim lütfen. Doğduğum yerlerden mahrum etme beni oğlum.”

(8) *Taxaw (aşıqmay gına barıp ultıra hem tırüpkehín alıp). Hılıw, ut alıp birsí? Gülnara. Nindey ut? (DHK 209) Taxaw (acele etmeden gidip oturuyor ve piposunu alıp). Güzel, ateş verebilir misin? Gülnara – Nasıl ateş?”*

(9) *Qatın. Ana şulay bit ul hin. Eytkendí yaratmayhuñ... Leysenimdiñ bığñın un bişi tula. Şuğa ezirlenip yürügen küñ. Piçini bişirirge iní, fürmalarıñdı birip tırsú? (KB 67) “Kadın – İşte böylesin sen. Söylenenden hoşlanmıyorsun... Leysenim on beşini dolduruyor bugün. Bunun için hazırlanma günü. Pişi bişirmek lazımdı, (pasta) kalıplarını versene lütfen?”*

–sX kiplik parçacığının rica anlamı ile karşımıza çıktığı diğer bazı örnekler ise şunlardır:

(10) *Ul sakta bit ata-esem isen bulıp ta biz qırılıp büttük. Eli qayza, bir üzime üs bala... İx, biseler, tüşürmegiñsi işke, — tiní le yeşlengen küzín hürtüp, itegín eylendirip tanaw aştın hürtüp quyzi. (KKTU 76) “O vakit işte annem babam sağdı da kırılıp bittik. Hani nerede bana üç çocuk. Eh, kadınlar aklıma*

getirmeyin lütfen, dedi ve yaşaran gözlerini silip, eteğini çevirip burnunu sildi.”

(11) *Nurzile (artınan). Ūzaq yŭrŭme! (Ūstel ezŭrlewŭn dawam ite, Rŭstem yŭrlaĝan yŭrzi qabatlay.) Meŭgŭlikke miŭe bulŭp, ŧatlıq hipsŭ, Rŭstemim!.* (DHK 118) “Nurzile (arkasından) – Çok uzaklaşma. (Masa hazırlamaya devam ediyor, Rŭstem söylediĝi şarkıyı tekrarlıyor.) Sonsuzluĝa ulaşıp, mutluluk serp lŭtfen Rŭstemim!”

(12) — *Malayzar, tŭlaĝtŭsŭ mini... Źur ŭtinisŭm bar hŭzge... Belenen qŭtqarıĝtŭ... — tini.* (HM 6) “- Çocuklar, dinleyin beni lŭtfen... Büyük bir ricam var sizden...

(13) *Leysen . Eytŭĝtŭsŭ ŧul Xŭzayĝa — birhŭn miŭe le bir bepŭs! Miniŭ de ese bulĝım kile! Ulm tŭwha, uĝa min mŭtlaq Resim tip isŭm quşŭr inŭm, e qızıma — Resime!* (HT 231) “Leysen – Söyleyin lŭtfen Allah’a bana da bir bebek versin. Ben de anne olmak istiyorum. Oĝlum olursa ben mutlaka ona Resim ismini veririm, kız olursa da Resime.”

(14) *Ulandarım!.. Tirihŭĝtŭmŭ hŭz? Yawap birŭĝtŭsŭ? (Kŭte.) Ūndeşmeyhŭĝtŭ... Nise yıl indŭ min hŭzŭ kŭtŭm.* (HM 161) “Oĝullarım!.. Sağ mısınız siz? Cevap verin lŭtfen. (Bekliyor). Ses vermiyorsunuz... Kaçınıcı yıl ŧimdi bu ben sizi bekledim.”

(15) *Inyi. Barmayıq ta. Min arınım. Bŭwındarım qaltŭray, saq qına xel yıyayıq. Quzĝalaq esŭmdŭ esittŭre. Bŭrey quş ŭyahŭ izleyŭk. Ese. Quysŭ, balam, quysŭ. Quştar xeŭzŭr bala sŭĝara. Ularĝa tŭyŭrge yaramay.* (KB 6) “İnci. Gitmeyelim. Ben yoruldum. Torunlarım korkuyor, biraz dinlenelim. Kuzgalak midemi ekşitiyor. Bir kuş yuvası arayalım. Anne- Bırak lŭtfen yavrum bırak. Kuşlar ŧimdi yavruluyorlar. Onlara deĝmek uygun deĝil.”

-sX kiplik parçacıĝının rica anlamı kimi zaman Başkurt Türkçesinde *zinhar* “lütfen” kelimesi ile pekiştirilebilmektedir.

(16) *Xisbulla tŭrbaş yaqta haman ilap tŭrĝan qatını yanına barzi. — nisŭk buldŭ huŭ elŭ bil?.. Bibiş, hŭylep bŭrsŭ zinhar!* (ZB 337) “Hisbulla mutfak tarafında hâlâ ağlayan hanımının yanına gitti. — Bu nasıl oldu? Bibiş söylesin lŭtfen!”

(17) *Tayxan Yanbaeveç (qağızzar birip). Bina şunu alıp qaytıp, partkom sikrítarına birsí, zinhar!* (DHK 164) “Tayhan Yanbaeviç, (kağıtlar verip.) İşte bunu götürüp, parti komitesi sekreterine ver lütfen!”

1.1.3. Pişmanlık

Bu kiplik parçacığı şart kipi çekim işaretleyicilerinden sonra kullanıldığında ise zaman zaman Türkiye Türkçesinde “keşke” anlamı ile karşılabilen bir isteğe işaret eder. Çoğunlukla bu şekildeki kullanımda ifade edilen iş, oluş, hareket geçmişte kalmıştır. Konuşur isteğinin gerçekleşme ihtimalinin olmadığını bilmektedir. Dolayısıyla kimi zaman pişmanlık ifadesi ortaya çıkar. Taranan metinlerde örneğine oldukça fazla rastlanan bu kullanımda -sX kiplik parçacığı şart kipi işaretleyicisi -hA'nın bütün şahıslarına gelmektedir.

(18) «*İx, nişe ul mişe qaynağa iken? İsmaham, qeyniş-felen bulhası — Üzim yügirip barır za, rextlenip bütehín de húraşır, tüpsür inim!*» (MB 92) “-Eh neden o benim ağabeyim ki? Hiç değilse büyük kayınbiraderim olsaydı keşke kendim koşar gider rahat rahat tamamını sorar, öğrenirdim!”

(19) *Tükür şularzın tanawına... Üyüne hişe tiyip türami? Nisik tiyip türmay? Bulaşmahansı şular mînen, tim. hin - Üzínşe, ular üzzerinse: yır yítmeymi? Kışige bir arşin yır yíte...* (U 441) “Tükür şunların alınına... Evine, sana değer mi? Niçin değmesin? Şunlara bulaşmasan keşke dedim— Sana kendine göre onlara kendine göre yer yetmiyor mu? İnsana bir arşin yer yeter...”

(20) *Yemiş, üz-üzine apturap, isten ut yütüp türüp qaldı: «Ni üsün şulay qılandım? Ye, bir tapqır, his yuğı bir gîne tapqır uramdan quşlap üthemsi unıñ mînen?!» — tip ükindi, e bir azzan tınısladı.* (ZB 394) “Yemiş kendi kendine şaşırıp sinirlendi. ‘Niçin böyle davrandım? Ya bir sefer, hiç değilse sadece bir sefer sokaktan çıksaydım keşke onunla!’ diye pişman oldu. Ve birazdan sakinleşti.”

(21) *Ni tihen de, qala qala indí, heykeline bağıp qına la başından kepesin tüşürlük. Ularzın awılında, his yuğında, belekey gîne birey heykel bulhası...* (ASA 134) “Ne desen de şehir şehir işte, heykeline bakıp ta başından şapkan düşer. Onların köyünde hiç olmasa küçücük bir heykel olsaydı keşke.”

(22) *Zifa. E nişe barmaşqa? Birew hinen küzín de almay. Aybike (Zifanı*

qūsaqlay). *Ax, şulay bulhası!* (KB 85) “Zifa – E niçin gitmiyoruz? Hiçbiri senden gözünü alamıyor. Aybike (ziya’yı kucaklayarak) Ah, keşke öyle olsa.”

(23) *Xelime. Sırzi bildik, maturqayım. Tik bil tamuqtan gümiri qasa almaşbız. İx, hiniñ kiwik belekey bulhamsı...* (HM 136) “Helime – Sırrı öğrendik, güzelim. Ancak bu cehennemden ömrü kaçıramayız. Eh, keşke senin gibi küçücük olsaydım.”

(24) — *Niñe ulay tihij, qūşqay, — tip şıbırlanı aq qayın, — Miniñ tižirek tiriliwimdi tileheñsi...* (HM 49) “- Niçin öyle diyorsun, kuşum, diye fısıldadı ak ağaç, - Benim çabucak canlanmamı dilesen keşke...”

(25) — *Bilmeyhıñmi ni? Urman sısqanı bit min. — Bilem, bilem min hini, Urman sısqanı... Hüziñdi tuñlası, kürşi urmandığı düktür Tumırtqağa gına barıp eytheñsi, min bik nıq awırıyım.* (HM 49) “- Bilmiyor musun ne? Ormanın faresiyim tabi ben. – Biliyorum, biliyorum ben seni, Orman faresi... Sözümü dinle (lütfen), komşu ormandaki doktor Tumırtka’ya gidip söylesen ya keşke, ben çok hastayım.”

(26) *İy, hüyleşe bilheñsi... İz bulha la yijilirek bulır ini...* (HM 132) “Ey, konusabilsen keşke... İz olsa kolay olurdu...”

(27) *Arıslan. Ni buldı, niñe yulıma sıqtıñ? İt. Hiž barıñınan da küslü iken, miniñ xujam bulhağızı, mini üziğızge alhağızı. Min xuja izleyim.* (HM 122) “Arıslan – Ne oldu, neden yoluma çıktın? Köpek. Siz hepsinden güçlüyken, benim sahibim olsanız, beni kendinize alsanız keşke. Ben sahip arıyorum.”

(28) *Aqbike . İ-i, qızım, uramda qaldırğas, bala nisik ilamahın indí?.. Ul sabıyızın ni ğeyibi bar? Üziñe qaytarıp qına quyğan bulhañsı!* (HT 82) Akbike – İ-i kızım, sokakta bırakınca çocuk nasıl ağlamasın tabi. O yavrunun ne günahı var? Bana döndürseydin keşke!”

(29) *Bulat (uylanıp), hiniñ bil qararıñdı xuplayım min, Güzel. (Kul birip.) Uñışlı yul! Aqbike . Birgelep barhaqsı, qızım?* (HT 98) “Bulat (düşünüp) Senin bu kararımı onaylıyorum ben, Güzel, (Elini verip) Hayırlı yolculuk! Aybike – Birlikte gitsek keşke, kızım?”

(30) *Alişa üz aldına qısqırıp uylanğanday itip: -Şul küpirzi bireyhi bütürü kine quyhası indí...— tip esiníp quyzi. (UÍ 169) “Alişa öne doğru bağırıp düşünür gibi – Şu köprüyü birisi bitirse artık keşke diye kederlendi.”*

Kişi kimi zaman kuvvetli isteğini dua (alkış) ve beddua (kargış) ile de dile getirir. Her ikisinin temelinde de istek ifadesi vardır. Aslında yalvarma, dua ve bedduada konuşurun kuvvetli isteği bulunmakla birlikte konuşur bu isteğinin kolay kolay gerçekleşemeyeceğini bilmekte ve bunu gerçekleştirebilecek bir güç saydığı merciden talep etmektedir. Özellikle dua ve beddualar tanrıya havale edilmiş isteklerdir. Buradan hareketle Başkurt Türkçesinde şart kipi ve -sX kiplik parçacığı birlikte beddua ifadeleri için de kullanılmaktadır ve taranan metinlerde tek bir örneğine rastlanmıştır.

(31) — *Künegim, ap-aq qına qalay künegim tutıqqan bit! Tişilir indí, üzäqqa tüzmeş indí, — tip taqmaqlay-taqmaqlay biterleni ügey esehí. — Künäğimdí tutıqtırğansı, üzín şunda kügüríp qatıp qalhansı, siğan balahı! (ZB, 364) “— Kovam, bembeyaz olan kovam nasıl paslanmış! Delinir artık, çok dayanmaz artık, diye söylene söylene sitem etti üvey annesi. — Kovamı paslandırana kadar kendin küflensen çingene yavrusu!*

1.1.4. Kızgınlık, şaşkınlık

Başkurt Türkçesinde -sX kiplik parçacığı özellikle üçüncü kişi emir işaretleyicilerinden sonra kızgınlık ifade edebilmektedir. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri gramerinde parçacığın teklik 3. şahısta kullanıldığında kızgınlık gururlanma ifade ettiği belirtilmiştir (KTLG 2006: 792). Ancak taranan metinlerde tespit edilen aşağıdaki örneklerde -sX'nin emir kipi işaretleyicilerinin diğer şahıslarından sonra kullanıldığında da kızgınlık ifade ettiği tespit edilmiştir.

(32) — *Karina bala qarawsığa ütкіr, hunamsıl qaraşın tübeni. —Nindey Djıyms? Unday kişini bilmeyımsi min... Bınday isımdı le tewlep işitem. (T 87) “—Karina çocuk bakıcısına keskin, basiretli bakışlarını dikti. —Nindey Djıms? Öyle birini bilmiyorum ki ben... Böyle bir ismi de ilk defa işitiyorum.”*

(33) *Üşülay baytaq waqıt, ünütülğan hımaq, şımıp ultırğas, ul geyipli tüşterek başın sayqanı: - Yuq şul, Kamil, bir ze gıne xetirlemeyımsi İskenderzın rüman yazıwın. (ÜY 196) “Böyle hayli vakit unutulmuş gibi susup oturunca o suçlu bir şekilde başını salladı. — Hayır Kamil, İskender'in roman yazdığını hiçbir şekilde hatırlamıyorum ki ya.”*

(34) *Gelie ineyzîñ karawatıñda aqqa tūrülgen bepis tewze aqrın ğına, unan hını qatıp ilay. Güzel . İlatmağızı bepisimdi!* (HT 82) “Galiye annenin yatağında beyaza sarılmış bebiş ilk önce yavaşça sonra katılırcasına ağlıyor. Güzel – Ağlatmayın lütfen ya bebişimi!”

(35) *İsmegil . Wet, yülqüştar, e!., hiniñ kiwîk hılıw xanım hüyerkem bulha, min küñilîn küre bilir inim. Qızıq üsün ğine hınaşıp qaraybız mı elle? Leyle (nazlanıp). Quyıǵızı, híz indí artıq...* (HT 164) “İsmegil – İşte dilenciler ha! Senin gibi güzel bir hanım metresim olsa, ben gönlünü alırdım. Eğlence olsun diye tekrar görüşür müyüz? Leyle (Nazlanıp) Bırakın lütfen ya, siz artık fazla...”

–sX kiplik işaretleyicisi özellikle *kit-* “git-” fiilinin ardından geldiğinde Türkiye Türkçesinde “git şuradan” veya “hadi oradan” anlamlarıyla karşılabilecek kızgınlık ifadeleri kazanır. Burada kızgınlığın yanında azarlama da vardır.

(36) *Emir üziniñ bildikliligîn kürhetsi. — Bir yıl isinde, yeğni yazzan küzgeşe, bir umartanıñ küsi 250 miñge yaqın seskenen bal yıya iken ul, — tip añlattı. — Kitsí. Şul saqlı la seske bulamı iken ni?! (ASA 41)* “Emir kendisinin ne kadar bilgili olduğunu göstermek istiyor. – Bir yıl içerisinde yani yazdan güne kadar bir arı kovanının oğul arıları 250 bine yakın çiçekten bal toplarmış, diye anlattı. – Git şuradan (hadi oradan) bu kadar çiçek olur mu ki hiç?”

(37) — *Kisegi üsün malayzarzıñ da asıwı kildí. Zeki xatta defterimdi yırtıp taşlay yazdı. — Kitsí, bulmaş, şulay qatı beğirlimi? — tip ğejeplendi. Rawza. — Min unı yünli yigítke hanay inim eli. (ASA 76)* “Dünkü için çocuklar da sinirlendi. Hatta Zeki defterimi yırtı yazdı. – Git şuradan (Hadi oradan) olmaz, bu kadar katı yürekli mi? diye şaşırdı. Ravza – Ben onu iyi bir genç sanıyordum ya.”

(38) *Inyı . Bülek nime bula huñ ul? Seske . Kitsí, bülek nime ikenin de bilmey. (KB 10)* “İnci – Hediye ne ola ki? Çiçek. Git şuradan, hediyenin ne olduğunu da bilmiyor.”

Bu kiplik anlam kimi zaman *elí, indí* parçacıkları ile de desteklenmektedir.

(39) *Zifa . Kitsí eli, qızzar kiwîk, qamır minen uynayhuñ. Miñe qamasawlama. Birsín. Apay, şul yümürnü aşqa halıp qaynatıp birsí eli. (KB 75)* “Zifa – Git şuradan ya, kız gibi hamurla oynuyorsun. Bana engel olma. Birsin –

Abla, Şu bezeleri yemeğe koyup kaynatıver lütfen.”

(40) *Isınlap ta, Yır planıtahında tıwğan Batır yehennem tıbünde urınlaşqan Urza elle nindey yawız kişilerge qarşı küreşip yürühünsü el!* (SPK 99) “Gerçekten de yeryüzünde doğan yiğit, cehennemin dibine yerleşmiş olan Ur’a ve diğer bütün kötü kişilere karşı savaşsın lütfen”

(41) *Xebire . Eytirñ barmı? Büte kişi bayram itkende, sabıy qız üyze bir yanğızı tilmirip ultırhınsı el!*... (HT 220) “Hebire – Söyleyeceğin var mı? Herkes bayram ederken, kızcağız evde tek başına acı çeksın ya...”

(42) *Üz ağahına, Xammatıma qarşı huğışa imiş, ti... Vet günah şümlüğü... İki balañ iki yaqta birbirihine qarşı huğışıp yürühünsü ind!*... *Ey Zakir ulım, aqılğa ultırmanıñ hin, ultırmanıñ...* (Uİ 154) “Kendi ağabeyine, Hammatı’ma karşı savaşıyormuş. İşte günah endişesi. İki çocuğun iki tarafta birbirine karşı savaşıp dursun artık ya. Ey oğlum Zakir aklını başına almadın hiç sen, almadın.

(43) *Almabike . Atayım malay kütüp yürügende, qız tıwızı la quyızı. Şuğa isımı le Artıqbike bit unıñ. Ul atayıma artıq bala. Hılıwbike . Kıtı ind!*, *üzi yemhız tağı. Uğa qarağı la kilmey. Miniñ uğa gıl isim atap, üsiktirehim kilip tıra.* (KB 56) “Almabike – Babam erkek çocuğu beklerken kız doğdu. Bunun için ismi Artıqbike onun. O babam için fazladan çocuk. Hılıwbike – Git şuradan ya, kendisi çirkin de. Ona bakasın da gelmez. Benim ona daima isim takıp sataşasım geliyor.”

Kimi zaman da -sX kiplik parçacığı cümleye kızgınlığın yanında şaşkınlık anlamı da katmaktadır.

(44) *Burañşın dew kilbetine yaraşız nıske tawıñ mınen qısırıp külüp yiberzi: —Bınağayıñ! İsimi büte respublikağa bildeli yazıwsı yabay bir xızmetkerzi uramda kütüp tırhınsı el!* (ÜY 103) “Onun dev kılığına uyuşmayan ince sesle güldü. - Hoppala! İsmi bütün cumhuriyette bilinen yazar, basit bir hizmetkârı sokakta beklesin ha.”

(45) *Xammat batır mınen gürurlanırga, teren ixtiram itirge, unıñ yüzünde büte bulğan kişiliklik, dürüşlük, namışlılıqtıñ qaşşamas yaqlawsıhın kürirge üyrengeñ bit. Xezir bına şul kişi, yıtmehe, şunday ülü yinjıw kününde, yaralanıp*

yıǵılnınsı indí!. (Uİ 200) “Kahraman Hammat ile gururlanmayı, derin saygı göstermeyi, onun yüzünde olan bütün kişilik, doğruluk, namusluluğun sarsılmaz koruyucusunu görmeyi öğrendi tabi. Şimdi işte bu kişi üstelik böyle büyük zafer gününde yaralanıp düşsün ya!”

(46) - *Yeşı yıǵırmı bıške yıtken, ğümır yılge kitken. Ye, üşüǵasa yırt-yırıñ, bala-saǵañ, íyerlí atıñ bulmahınsı elí?! (Uİ 10) “- Yaşı yirmi beşe gelmiş, ömür gelmiş geçmiş. Ya şimdiye dek evin barkın çoluk çocuğun eyerli atın olmasın ha!”*

1.1.5. Pekiştirme, kuvvetlendirme

Başkurt Türkçesinde *-sX* kiplik parçacığı belirli geçmiş zaman işaretleyicisi *-DX /-nX /-zX* ve şimdiki zaman işaretleyicisi *-A/-y*'nin bütün şahıslarından sonra gelerek ifadeyi pekiştirme, kuvvetlendirme görevi üstlenmektedir. Bu türden kullanımlarda *-sX*'nin eklendiği fiil çekimine rica, istek, yalvarma türünden bir kiplik mana katmadığı açıkça görülmektedir. Burada kiplik anlam kuvvetlendirme noktasındadır. Konuşur ifadesini pekiştirmek ve kuvvetlendirmek maksadıyla parçacığı kullanır.

(47) *Taxaw (tütüp alıp). Síw, síw, tulqınlanma. Eseyzer bürsüla indí ul. Küteríp ultırtayımmı? Safıya. Kit, íser? Xi-xi-xi... Tulqınlanıwzın tawışım da üzgeríp kittísı... Taxaw. Zıyan yuq. (DHK 241) Taxaw (tutup). Ağlama, ağlama, duygulanma. Anneler endişeleniyor artık. Kaldırıp oturtayım mı? Safıya. Git, sarhoş? Hi-hi-hi... Ağlamaktan sesim de değiştı gitti ya... Taxaw. Zararı yok.”*

(48) — *Sıyırısıqtar xezır üya taşlanı, kitırge yıyına, hin bala üsürǵandarın da kürmey qaldıñ, buǵay? — Kürzımsı, tíǵı üyanı her waqıt küzetem min, — tip üzınıñ ıǵtıbarlılıǵın eyttı Emir. (ASA 57) “- Sığırcıklar artık yuvalarını bıraktılar, gitmek için toplanıyorlar, sen yavrularını uçurduklarını da göremedin galiba? Gördüm tabi, diğer yuvayı sürekli izliyorum diyerek kendisinin dikkatliliğini söyledi Emir.”*

(49) — *Atahız bala — yügenhız at şul indí. Bütünley baş birmey başlanıysı. (BÜY 102) “- Babasız çocuk gemsiz ata gibidir. Tamamen tabi etmeden başladın tabi.”*

(50) — *Min hiñe tüǵıl, ana bıseyge «bısey!» tip qısırzım. — Qıttarımdı*

aldıysı, — *tinı le esehı kırı inıp kittı*. (BÜY 112) “- Ben sana değil, o kediye “kedi!” diye bağırdım. – Rahatımı bozdun tabi, dedi ve annesi geri girdi.”

(51) *Lūqman (ürhelenıp). Bıl Neğimeniñ uralmağan yırı yuq, wallahi! Kürzıñmi Ğariftı nisık sixırlağanın?! «Unı mımıntı!» Fatıma . Ellesı, unday neme **hiźmenımsı** bır ze...* (HT 130) Lokman – (heyecanlanıp) Bu Negime’nin sarılmayan yeri yok, vallahi! Gördün mü Garif’i nasıl büyülediğini? “Bir saniye abi!” Fatıma. Bilmem öyle bir şey sezmedim hiç tabi.”

(52) *Xezise (hağayıp). Tuqta eli, qūzağıy, tıgiler unda nindeyzır bise le alıp ingen tügılmı? Fatıxa. Ellesı... Min bır ze işık asılğanın **işitmenımsı**...* (HT 238) “Hezise (kulak kabartıp) Dur hele, dünürşü, ötekiler oraya bir kadın almadılar mı? Fatiha – Bilmem... Ben hiç kapı açıldığını duymadım tabi...”

(53) *Xebire . Minde le bır plan bar, qızım. Maksim ağayıñ saqırğan yırge bırgelep barhaq, **tımsı**?* (HT 227) “Hebire – Benim de bir planım var, kızım. Maksim abinin çağırdığı yere birlikte gitsek, diyorum tabi?”

(54) *Ğülnurziñ tewgı süp ülenine qağılıwı buldı, qızziñ barmağın tıgı tışlep te aldı. Üzi hürenley: — Üy! Üy! Muyınımı **hundırahıysı**! Tıyme miñe!* (BÜY 230) “ İlk önce Gülnar’ın ot çöplerine değdi, kızın parmağını diğeri soktu. Kendisi bağırarak: - Oy, oy! Boynumu kırıyorsun ya! Dokunma bana!”

1.1.6. Karşı çıkma

Başkurt Türkçesinde emir çekim eklerinden sonra gelerek istek işlevini pekiştirip kuvvetlendirmek için kullanılan -sX parçacığını zaman zaman kalıplaşmış şekillerde de görüyoruz. Bunlar *quysı* “yeter, bırak”, *kitsı* “haydi, git” gibi bazı ifadelerdir. Başkurt Türkçesi sözlüğünde ünlem olarak değerlendirilen ve kiplik kelimeleri olarak kabul edilen bu ifadelerin çoğunlukla olumsuz fiillerle birlikte kullanılıp, karşı çıkmayı, engellemeyi ifade ettiği belirtilmiştir (BTH 1993: 514, 692, 693). -sX parçacığı eklenerek kalıplaştığı fiillerin ardından bağlamda konuşur tarafından bir karşı çıkma ifadesi oluşturmaktadır.

(55) — *Düyüm isim bıl. — Seske hutı. — **Quysı**, anlaşılmay bınıñı la, arıwırağın izleyik, tabırbız, müğayın. — Küs. — Yaqınlaşabız hımaq.* (ASA 29) “Genel bir isim bu. – Çiçek öz suyu. – Bırak ya, bu anlaşılmıyor, memnuniyetle ararız, buluruz elbette. – Sürü. – Yakınlaşıyor gibiyiz.”

(56) — *Abaw, elle nişleniñ de quyzıñ, kürşinđi le tanımayhıñ xezir. — Yuqsı, min ilikkise ul.* (ASA 39) “Ay, ne yaptın, komşunu da tanımıyorsun artık. – Yok ya, ben daha önceki gibiyim.”

(57) — *Yigitterigiñ ze yitiñ, qızzarıgız za uñgan. — Ferit asıq qına yılmayıp aldı. — Qareli, qaş hikirtip te alahıgızır eli qızzarğa, bigirek siberzer žehe! — Yuqsı, ellesı... Min bilmeyim.* (ASA 49) “Gençleriniz çevik, kızlarınız olgunlaşmış. – Ferit açıkça gülümsedi. – Bak hele kızlara kaş kaldırıyorsunuz, çoğu da güzel üstelik!- Yok artık, bilmem ki... Ben bilmeyorum.”

(58) *Kızım... diwana bula başlanımmı elle? Hin işitehıñmi? Küşükter sıqldata bit! İtter ırılday! Tüştegi kiwık, tişteri şaqıldap tıra, yinli buldı, axırılı... Ana, işitehıñmi? Aşqazar (büri balaların bilir tip qurqıp). Yuqsı, işitmeyim. Bir ni ze işitmeyim... (DHK 33)* “Kızım... Delirmeye mi başladın? Sen duyuyor musun? Köpek yavruları havlıyor! Köpekler havlıyor! Rüyadaki gibi dişleri şakırdıyor, kuduz oldu sonunda... İşte, duyuyor musun? Aşkazar (kurt yavrularını bilir diye korkup). Yok ya duymuyorum. Hiçbir şey duymuyorum...”

(59) *Safiya. Min eytem... (Kilet isine işaralap.) Asıwlanmaşmı? Gülnara. Yuqsı, ni işlep asıwlanhın, ti.* (DHK 238) “Safiya – Ben söyleyeyim... (Ambarın içini işaret edip) Sinirlenmez mi? Gülnara – Yok ya, niçin sinirlensin, demiş.”

(60) *Emir . Kürem, hiñ bik şephigiz. Ata-esegiz qayza? Elle üzñ gınemı, hılıw? Zifa (üyalıbıraç qına). Yuqsı! Atam-esem bar.* (KB 76) “Emir – Görüyorum, siz çok mutlusunuz. Anne ve babanız nerede? Yoksa yalnız mısın güzel? Zifa (Utanarak) Yok ya! Anne babam var.”

2. -hAnA Kiplik Parçacığı

Başkurt Türkçesi gramerlerinde -hAnA kiplik parçacığı için birbirine benzer ifadeler yer alır. Poppe, fiillere eklenen -hAnA'nın az da olsa kategorik bir ifade oluşturduğunu belirtir (1964: 59). Dmitriyev bu parçacığın genellikle diyalektlerde, az da olsa edebi dilde emir kipinin tekil ikinci şahsına -a/-e sesinin geldiği şeklin, şart kipi şekilleriyle değiştiğini belirterek -ha+η+a şeklinde bir etimoloji ortaya koyar ve bunun emri değil daha çok ricayı ifade ettiğini belirtir (1950: 177-178). Zeynullin de bu parçacığın kuvvetli bir ricayı ve soruyu bildirdiğini belirtmiştir (2002: 335). Yuldaşev emir kipinde fiillerden sonra istek ve öğüt ifade ettiğini söyleyerek *Kilhänä, kürhänä, bizzi ginä gäyipläp yürüme.* “Gelsene, görsene bizi ayıplama”, *Atlahana, alla külü- tip aşıqtırzi.* “Atlasana

Allah'ın kulu diye acele ettirdi" örneklerine yer verir (1981: 329). İşbulatov parçacıklar içerisinde yer verdiği -hAnA'nın Miyis boyu Başkurtların dilinde -hInA şeklinde bir varyantının olduğundan bahseder ve *Kızım hıwğa barıp kilhine*. şeklindeki cümleyi örnek verir (1972: 141). Bu durum dikkat çekicidir ve teklik üçüncü şahıs emir işaretleyicisinin ardından bir *a* seslenme edatının gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak söylemin ikinci tekil kişiye yönelik olması bu ihtimali azaltmaktadır.

Başkurt Türkçesindeki bu parçacık Türkiye Türkçesinde kullanılan -sana ile bire bir örtüşmektedir. Bu bakımdan ilk olarak Türkiye Türkçesi gramerlerinde bu işaretleyiciye bakış açısına göz atmak gerekecektir.

Deny, gramerinde çağrılı nidalar başlığı altında *a* nidasını anlatırken bunun pekiştirilmiş uymaca bir edat olarak sözü daha sağlamış gibi yapmaya ve çok açık olan bir şeyi bildirmeye yaradığını, eğer kendinden evvel gelen kelime ünlüyle bitmişse araya *y* girmesi suretiyle *ya* nidasının kullanılması gerektiğini ifade eder ve *añladıñ a!*, *malum a!* örneklerini vererek ardından -saña/-señe, -sañıza/-señize şekillerine yer verir. Fiilin istek ve rica için kullanılan şart kipinin ikinci şahsında iken, emir kipine denk olduğunu ve şart kipi işaretleyicisinin ardından gelen nida *a*'nın ünlü uyumuna girdiğini belirtir: *baksañ a, gelseñ e, gülseniz e*. Üçüncü şahısta ise *ya*'nın kullanılacağını ifade eder: *yazsa ya, yazsalar ya*. Deny, bütün bunları söyledikten sonra -saña/-señe'nin bir şart kipi işaretleyicisinin ardından gelen *ne* kelimesinden oluştuğu şeklindeki görüşü değerlendirir ve böyle bir ihtimalin olamayacağını, bunların *baksañ a* (muhakkak bak), *gelseñ e* (muhakka gel) anlamlarına geldiğini dolayısıyla da *e*'nin bir pekiştirme edatı olduğunu belirtir (1941: 680).

Ergin de -sa'nın bazen istek, temenni için kullanıldığını, -sAnA için ise *gelsene, çalışsanıza, otursana* gibi hitaplı şart şekillerinde bulunan şart işaretleyicisinin şart anlamında bulunmadığını yalnız ikinci şahıslarda kullanılan bu ekleşmiş hitap edatlı şekillerin emir istek arası bir ifade taşıdığını söyler (1990: 293).

Underhill gramerinde emirler bahsinde, Türkçede emir ve isteği ifade etmenin birkaç yolu olduğunu belirtir. Bunların en basit yolu emir işaretleyicilerinin kullanımınıdır. Diğer bir yol ise yazılı dilde nadir olmakla birlikte söylemde daha çok kullanılan şart işaretleyicisinin tekil veya çoğul ikinci şahıslarında -e ekinin kullanılmasıdır. Underhill, -sene için tek bir şahsa yönelik nezaket içermeyen, -senize için ise bir veya daha fazla şahsa yönelik nezaket içeren şekil diyerek *Çabuk gelsene*. (Come quickly!), *İtmesenize*. (Don't push!) örneklerini verir (1976: 422-423).

Lewis de şart cümleleri başlığı altında yer verdiği -sene, -senize için emir ifadesinde kullandıklarını ve şart işaretleyicisinin ardından nida ifade eden *e/a*'

dan meydana geldiğini belirtmiştir (1967: 271).

Kornflit, beş gruba ayırdığı klitikler (parçacıklar) içerisinde *-sAnA*, *-sAnIzA* şekillerine yer vermezken, bu işaretleyicilere emrin özel şekilleri içerisinde yer verir. *-sAnA*, *-sAnIzA* şekillerinin daha çok günlük konuşma dilindeki emir ifadelerinde yer aldığını ve ikinci şahıslarla sınırlı olduğunu ifade eder (1997: 371).

Klitikleri cümlelere bağlanan parçacıklar olarak tanımlayan Kerslake ve Göksel de Türkçedeki klitikleri altı gruba ayırmışlar ancak bunlar içerisinde *-sAnA*, *-sAnIzA* şekillerine yer vermemişlerdir. Bununla birlikte *-sAnA*, *-sAnIzA* şekilleri emirler başlığı altında inandırıcı emir (*persuasive commands*) alt başlığında işlenir. *-sAnIzA* ' lı şekiller çok fazla emir ifade etmezken, iğneleyici veya hatırlatıcı ya da yapılması gerekli olan şeylere işaret ederler. *-sAnIzA* ' lı şekiller *-sAnA* ' lı şekillere göre daha nadir kullanılır (Kerslake-Göksel 2005: 360-361).

Tenişev de *-sAnA* işaretleyicisini emir kipi teklik ikinci şahıs içerisinde değerlendirerek etimolojisini *-sa+n+a < [-(yğ)+sa(r)+(su)η-a!]* şeklinde yapmaktadır (1988: 341).

Görüldüğü üzere Türkiye Türkçesi için yazılmış gramerlerde *-sAnA*, *-sAnIzA* için genellikle benzer görüşler zikredilmiştir. -A pekiştirme ekini tarihî dönemlerden günümüze geniş bir şekilde işlediği makalesinde Üstüner, *-sAnA* şeklinde, +-A pekiştirme ekinin şartı kuvvetlendiren bir ek olmaktan çıktığını, şart kipinin emre dönüşmesini sağlayan bir emir kipi teklik 2. şahıs eki durumuna geldiğini ifade eder (Üstüner 2000: 193).

Türkçenin tarihî dönemlerinde de bu kiplik işaretleyicisinin kullanıldığını görmekteyiz. Ettuhfetü'z-Zekiyye'de *kelsene*, *kelsenizne* şekillerinin emir kipinde pekiştirme olduğu ve bunun *gelseniz a* anlamına geldiği, aynı zamanda emirde pekiştirme için *kelgin*, *kelseniz ne* şekillerinin de kullanılabileceği ifade olunur (Atalay 1945: 87). Ayrıca Gülistan Tercümesinde *bolsangan* (olsana), *iksengen* (eksene) şekillerinde bulunan *-an*, *-en* 'in de bir genişletme, pekiştirme olduğunu ifade eden Karamanlıoğlu, bunların daha genişlemiş şekli olan *bilseñene*, *oqsañana* örneklerinin Müyessiretü'l-Ulûm'da da emir ifadesinde kullanıldığını vurgular (1989: 72). Hacıeminoğlu da Hüsrev ü Şirin'de on sekiz örnekte *-sangan*, *-sengen* şekillerine rastlandığını belirttikten sonra, bu şeklin Darende ağzındaki kuvvetli şart için kullanılan *-sanang*, *-seneng* şekilleriyle

örtüştüğünü, aynı anlamla Konya ağzında da *-sangna, -sengne* şeklinin bulunduğu ifade eder. Söz konusu üç şeklin (*-sangan>-sanang>-sangna*) metatez ile izah edilebileceğini düşünen Hacıeminoğlu, *-an* unsurunu *-a+n* olarak ayırır. Yapıdaki *-a* için çağrı hali, *-n* için ise yanlış benzetme yoluyla halk tarafından eke ilave olunan bir vasıta halidir der (2000: 151).

Sertkaya da *-An* işaretleyicinin *-gil / -gil* emir ekinin ardından *-gıman / -ginen*; şart kipi ekinin ardından *-sañan / -señen* ve zarf-fil eki *-p*'nin ardından *-pAn* şekillerinde anlamı pekiştiren, kuvvetlendiren bir işlevde kullanıldığını, *-sañAn* şeklinde ise bu işlevin yanısıra vezni tamamlayan bir unsur görevi yaptığını belirtir. Söz konusu ekin bir defa daha *-A* ile pekişerek *-sañAnA* şeklinde kullanımına Osmanlı ve Azerbaycan Türkçelerinde, Tuhfetü'l-Letaif'te, Ma'arifnâme'de, Dede Korkut hikâyelerinde ve Müyessiretü'l-Ulum'da rastlandığını ilave eder (1989: 340).

Bu görüşlerle farklılaşan bir görüş Ercilasun tarafından zikredilir. Yapıdaki ilk unsurun şart değil, bir enklitik olduğunu söyleyerek, Osmanlı Türkçesi döneminde şart ekiyle bulaşma (kontaminasyon) içerisine girdiğini ve *-sA*'dan sonra gelen *nA* enklitiğinin de aynı bulaşma sonunda “şahıs eki+A” haline geldiğini ifade eder. Ercilasun, bu durumu Kırım Türkçesinde tek başına kullanılan *sA* (*okusa* “oku”) enklitiğinin kuvvetlendirdiğini vurgular (2008:52). Ancak Doerfer “Kırım Tatarcası” adlı makalesinde söz konusu işaretleyicinin hem *-sAnA* hem de *-sAnA* şeklinin bulunduğunu ifade ederek *versene, kaytsana, yusaña* örneklerini verir (Doerfer 1995: 369-390).

Bugün Türkiye Türkçesinde yazı dilinde fazla olmasa da söylemde *-sAnA* ve *-sAnIzA* şekilleri çağrı, davet, istek gibi işlevlerle kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarında da özellikle Batı ve Orta Anadolu bölgelerinde kullanılan şu örnekler dikkat çekicidir: “*siz gälsäñiz bi yu bänä sorsañıza.*” (Manav 2006: 282); “*öglä däsäñizä bänä dädim.*” (Manav 2006: 468); “*e aldımız zaman mäsimde endirseñize o gübreye otuz liraya.*” (Kanaç 2010: 131; “*la yemek yisseñize.*” (Yıldırım 2007: 145). Bu durumda hem ağızlardaki hem de gramerlerde yer alan örnekler doğrultusunda *-sAnIzA* şeklinde çokluk ikinci şahsın da kullanılıyor olması *-sAnA* şeklinin *-sa+na* şeklinden oluştuğu ihtimalini azaltmaktadır. Ancak diğer yandan Türkiye Türkçesinde edebî dilin İstanbul ağzına dayalı olması nedeniyle *-sAnA* şeklinin *-sAnA* şeklindeki kullanımı açıklanabilirken, edebî dilde damak n'sini koruyan ve kullanan Başkurt Türkçesinde *-hAnA* değil de *-hAnA* şeklinin kullanılması ve bu şeklin çokluk ikinci şahsının bulunmayışı da Ercilasun'un *-sa+na* etimolojisine

yaklaşmaktadır. Görülüyor ki yapının etimolojisi için daha derin araştırmalara ihtiyaç vardır ve belki de ikili bir şekilde bahsetmek gerekecektir.

2.1. -hAnA Kiplik Parçacığının İşlevleri

-hAnA kiplik parçacığı Başkurt Türkçesinde daha çok söylemde kullanılırken, edebî metinler içerisinde örneğine son derece az rastlanmaktadır. Bununla birlikte Başkurt edebiyatında folklorik metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Başkurt Dilinin Sözlüğü'nde *kithene* kelimesi madde başı olarak yer alır ve kelime anlamı olarak *kitsi* “git lütfen” şekli verilir (BTH 1993).

2.1.1. Rica, Çağrı

Bu kiplik parçacığı kullanıldığı cümleye rica anlamı katmaktadır. Bugün Başkurt edebî dilinde neredeyse kullanımdan düşmüş olan bu işaretleyici taranan eserler içerisinde sadece bir örnekle tarihî hikâyelerden oluşan metinlerde karşımıza çıkmıştır. Her ne kadar örnekler kısıtlı olsa da -hAnA kiplik işaretleyicisi bağlam içerisinde sadece ricayı ifade etmekle kalmaz konuşurun karşısındakini isteği doğrultusunda hareket geçirmesini de sağlamaktadır. Bu bakımdan -hAnA'nın çağrı, davet işlevini de yerine getirdiği söylenebilir. Buna örnek olarak 62. örnekte Nine kızı denemek istediğinden ona yapması için bir iş buyumaktadır. Elbette bunu emirden ziyade rica ifadesiyle ve çağrı yoluyla yapacaktır. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi diğer iki örnekte de hareketin yapılması noktasında bir yönlendirme ve çağrı ifadesi bulunmaktadır.

(62) *Ebiy, Miñlibikení le hunap qaramaqısı bulıp, minde bir iki-üş kün türürhüñ da şunan qaytıp kitirhiñ, tigen. Qız riza bulğan. Şunan ebiy: - Qızım, miñe qıymaq **bişiríp birhene!** — tigen. -Nisik bişirirge huñ unı? — tip hurağan Miñlibike. (E 99) “Nine, Minlibike’yi denemek isteyip bende bir iki gün durursun da sonra dönersin demiş, Kız razı olmuş. Sonra nine: - Kızım bana kuymak **pişiriversene!** demiş. Nasıl pişirmek lazım ki onu? diye sormuş Minlibike.”*

(63) *Ísí seyge awızı bişirıw, kımüş kine qaşıq, habı nezik, **tütmahana** — quliñ bişirir (Xalıq yıranan). “Sıcak çay ağzı yakmalı, sadece gümüş kaşık, sapı ince **tutmasana**, elini yakar.” (Halk şiirinden)*

(64) *Apaqayım asiqtım. Bırer qalaq **birhene**. (Ekiyetten). “Ablam acıktım. Bir ekmek **versene**.” (Masaldan)*

Sonuç

Başkurt Türkçesinde -sX ve -hAnA kiplik işaretleyicileri birbirine paralel şekilde çekimli fiillerden sonra kullanılarak farklı kiplik anlamlara işaret eden kiplik parçacıklarıdır. Bu iki parçacık kendilerinden önce gelen çekimli fiillere

birleşik yazımları açısından diğer kiplik parçacıklarından ayrılırlar. Bunlardan Başkurt Türkçesi edebî dilinde -hAnA'nın kullanım alanı daha az hatta bugün kullanımdan düştüğü söyleyebilecek kadar zayıflamıştır. Bir yandan -hAnA edebî dilden çekilirken diğer yandan ise -sX kiplik parçacığı oldukça geniş bir anlam yelpazesi ile dikkati çekmektedir. -sX'nin ifade ettiği kiplik anlamlar özellikle istek semantik alanı kaynaklı emir, arzu, rica, yalvarma, kızma, alkış, kargış vb. şekilde sıralı bir bağıntı içerisinde bulunmaktadır.

Kaynaklar

- ASLAN, Sema, (2008), *Türkçese İsteme Kipliği Semantik- Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara.
- ATALAY, Besim. (1985), *Kâşgarlı Mahmut, Divânü Lügâti't-Türk*, TDK Yay: 521, C.I, Ankara.
- BTH= *Başkurt Tilinin Hüzüğü*, 1993.
- BYBEE, Joan, Revere PERKINS, William PAGLIUCA (1994), *The Evolution of Grammar*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- BYBEE, Joan, Suzanne FLEİSCHMAN (1995), *Modality and Grammar in Discourse*, (*Typological Studies in Language* 32), Amsterdam and Philadelphia: Joan Benjamins.
- COATES, Jennifer, (1983), *The semantics of the modal auxiliaries*, London.
- COATES, Jennifer, (1990), "Modal Meaning: The Semantic-Pragmatic Interface", *Journal of Semantics*, 53-63.
- CRYSTAL, David (1994), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell, Oxford.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978), "Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s. 168-175.
- ÇENGEL KASAPOĞLU, Hülya. (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri- Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ, Ankara.
- DENY, Jean. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Terc. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.
- DMİTRİYEV, Nikolay Konstantinoviç (1948). *Grammatika başkirkogo yazıkı*, Moskova-Leningrad.
- DMİTRİYEV, Nikolay Konstantinoviç (1950). *Başkurt Tilinin Grammatikahı*, Ufa.
- DOERFER, Gerhard, (1995), "Das Krimtatarische", *PhTF I*, Wiesbaden 1959: 369-390, (Çev. Mustafa Argunşah, "Kırım Tatarcası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 94, 1995, 177-203).
- DÖNÜK, Dönercan, (2005) "Additive Enclitic Suffix -da in Turkish as a Cohesive Device", *Dil Dergisi*, Sayı: 130, Ekim, Kasım, Aralık.
- ERCİLASUN, Ahmet B., (2008), "La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi", *Dil Araştırmaları*, Ankara, S. 2, s. 35-56.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- ERDAL, Marcel, (1991), "Clitics in Turkish" *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceeding of the ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998* (edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake),

Wiesbaden.

- ERDAL, Marcel, (2000), ‘Clitics in Turkish.’ In Göksel, Aslı & Celia Kerslake (eds.), *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the 9th International Conference on Turkish Linguistics. Oxford 1998*. Wiesbaden, Harrassowitz, 2000, pp.41-48. (Turcologica 46)
- ERGİN, Muharrem. (1990). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- ERSOY, Habibe Yazıcı (2007), “Başkurt Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. ERCİLASUN), Akçağ, Ankara, 749-810.
- FRAWLEY, William (1992), *Linguistic Semantics*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, New Jersey.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara.
- İPEK, Birol (2009), “Divânü Lügâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları”, *Turkish Studies*, S. 4/3, s. 1199-1212.
- İŞBULATOV, İ. (1972), *Hezirgi Başkurt Tili*, Ufa.
- JOHANSON, Lars, (2009), “Modals in Turkic”, *Modals in the languages of Europe. A reference work*. (Empirical Approaches to Language Typology 44.), (Ed. Hansen, Bjoern & de Haan, Ferdinand), Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 487-510.
- KANAÇ, Işıl, (2010), *Denizli'nin Babadağ İlçesi Ağzı*, Yüksek Lisans Tezi.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, (1989), *Gülistan Tercümesi*, Ankara.
- KAŞGARLI, S. Mahmut (2004), “Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 1731-1735.
- KERSLAKE Celia-Aslı Göksel (2005), *Turkish: Comprehensive Grammar*. Routledge.
- KİYEKBAYEV, G.F., SEYİTBATTALOV G. G. (1997), *Başkurt Tili*, Ufa.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Türkçede ok/ök Pekiştirme (Intensivum) Edatı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-Birinci Cilt*, Ankara, s. 98-109.
- KORNFİLT, Jaklin, (1997), *Turkish*, London. New York.
- KROEGER, Paul. R. (2005). *Analyzing Grammar An Introduction*, Cambridge University Pres, New York.
- KTLG= *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu. 2006.
- LAKOFF, Robin T., (1972), “Pragmatics of Modality”, *CLS* 8, 229-305.
- LEWIS, G.L. (1967). *Turkish Grammar*, Oxford University Press, Oxford, New York.
- LEWIS, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford. New York.
- LYONS, John. (1977). *Semantics I-II*, Cambridge University Pres.
- MANAV, Aslı, (2006), *Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı (Fonetik-Morfoloji)*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2004), “Türkçe Enklitik Edatı La”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 2157-2173.
- ÖNER, Mustafa, (2007) “Tatar Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. ERCİLASUN), Akçağ, Ankara, 679-748.
- ÖZÖNDER, Sema Barutcu (2007), “Türkçe Enklitik Edatları Üzerine: çl/çU”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 24-29 Eylül 2000*, Ankara.

- PALMER, F.R. (1986). *Mood and Modality*, Cambridge University Press, New York.
- PALMER, F.R. (2001), *Mood and Modality*, Cambridge University Press, New York.
- POPPE, Nicholas. (1964), *Bashkir Manual, (Descriptive Grammar and Texts with A Bashkir-English Glossary)*, Indiana University, Bloomington.
- RÄSÄNEN, Martti (1957), *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- Redhouse Sözlüğü (İngilizce-Türkçe), 1998, İstanbul.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (1989), “ -an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine” TDAY Belleten, ANKARA, 335-352.
- SWEETSER, Eve, (1990), *Modality: From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge.
- TENİŞEV E.R. (1988). *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurskih yazıkov*, Moskova “Nauka”.
- TRASK, R., L. (1993), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, New York.
- TULUM, Mertol (1993), “-La / -Le Ekine Dair”, *TDED Dergisi*, İ.U. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, C. XXVI, s. 157-164.
- UNDERHILL, Robert. (1976). *Turkish Grammar*, The MIT Pres, Cambridge.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007), “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*. Akçağ, (Ed. Ahmet B. ERCİLASUN), Ankara, 543-622.
- ÜSTÜNER, Ahat (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ.
- ÜSTÜNER, Ahat, (2000), “Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi “Fırat Universty Journal of Social Science” Cilt: 10 Sayı: 1, Elazığ:189-206.
- YILDIRIM, Mehmet, (2007), *Ankara Beypazarı İlçesi Ağzı*, Yüksek Lisans Tezi.
- YULDAŞEV, A. A. (1981), *Grammatika sovremennogo başkirskogo literaturnogo yazıka*, İzdatelstvo “Nauka”, Moskova.
- YÜKSEL, Zuhul (2007), “Kırım-Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. ERCİLASUN), Akçağ, Ankara, 811-882.
- ZEYNULLİN, M. V. (2002), *Hezirgi Başkurt Ezebi Tili- Morfologiya*, Ufa.

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI ESERLER

- ZB : BİİŞEVA, Zeynep. (1982), *Zäynäp Bişeva- Äsärzär Dürt Tomda*, Ufa.
- Üİ : BİİŞEVA, Zeynep. (1990), *Ülü iyik Buyında*, Ufa.
- MB : SULTANGEREEV, Reşit, Hammatov Yanıbay, Yamalstdinov, Mevlit. (1992), *Musa Batır*, Ufa.
- UYT : SULTANGEREEV, Reşit. (1995), *Ulu Yulduz Tužanı*, Ufa.
- E : ASLAYEV, T. X., ATNAFOLOVA S.V., *Ekietter* (1996), Ufa.
- ASA : NUGUMANOV, Barıy (1999), *Ak Sekseli Aklan*, Ufa.

- KR : URAZGULOV, Relis, SAFİNA, Eklime. vd. (2000), *Kırsıntaş*, Ufa.
HM : YEĞEFEROVA Ayhılıw (2001), *Handugas Munu*, Ufa.
HT : SADİKOVA Mükereke (2001), *Havalagı Turna*, Ufa.
DHK : AKBAŞ Kebir (2002), *Dramalar Hem Komediylar*, Ufa.
KB : DAYANOVA Teksire (2002), *Kanbaba*, Ufa.
T : İGİZYENOVA, Najiye (2002), *Täkdir*, Ufa.
KKTY : EHLİULLİN, Ehmet. (2002), *Kındık Qanı Tamğan Yır*, Ufa.
ÜY : HEKİM, Ehier. (2002), *Üyürmä*, Ufa.
SPK : GEYİTBAY, Nail (2003), *Sit Pleneta Qızı* Ufa.
BÜY : KERİM, Mostay (2003), *Bizin Üyzün Yemi*, Ufa.
U : KAMAL, Rinat. (2004), *Üzüntal*, Ufa.